

РОЗДІЛ 11

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 342.41:340.132.2:340.134
DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-5/57>

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ РЕЦЕПЦІЇ ПРАВА ТА ПРАВОВОЇ АКУЛЬТУРАЦІЇ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF RECEPTION OF LAW AND LEGAL ACCULTURATION

Верлос Н.В., к.ю.н., доцентка,
доцентка кафедри конституційного та трудового права
Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню правової акультурації та рецепції в конституційному праві, проблемам розмежування цих правових категорій, які використовуються для позначення процесу міждержавної правової взаємодії в сучасних умовах глобалізації та транснаціоналізації конституційного права.

Сучасний процес конституційного реформування в Україні відбувається під впливом окресленого зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію, а тому конституційно-правова доктрина повинна збагатитись категорією, що відображала б глибинний зміст процесу міждержавної правової взаємодії, що супроводжується поширенням, переміщенням, запозиченням, взаємопроникненням як нормативного так і доктринального конституційно-правового матеріалу (ідей, доктрин, концепції, конституційно-правових норм, інститутів тощо) у вітчизняну практику державотворення.

Дослідження рецепції як конституційно-правового феномену дозволить визначити перспективи розвитку української державності в контексті глобалізації та євроінтеграції, а розмежування з категорією «правова акультурація» дозволить уникнути термінологічної плутанини в процесі ґрунтовної характеристики цього процесу.

В статті проведено детальний аналіз походження терміну «правова акультурація» та розуміння його у різних галузях соціально-гуманітарних наук (антропології, культурології, філософії, психології), а також у юриспруденції. Окремо акцентується увага та окреслюється можливість його застосування для позначення процесу міждержавної правової взаємодії, здійснюється спроба формулювання поняття та розмежування його із терміном «рецепція» у конституційному праві.

У висновку зроблено акцент на тому, що правова акультурація та рецепція у конституційному праві є спорідненими правовими категоріями, які мають тісний семантичний зв'язок, але в юридичній доктрині спостерігається неоднозначність трактування цих термінів. Відстоюється позиція відповідно до якої правову акультурацію пропонується розуміти як один з видів рецепції в конституційному праві, який за ступенем сприйняття та засвоєння зарубіжного конституційно-правового матеріалу має найбільш успішні наслідки застосування та ефективного функціонування на відміну від правової асиміляції, правової сегрегації, правової декультурації та правової мутації.

Ключові слова: конституційно-правова рецепція, правова акультурація, євроінтеграція, транснаціоналізація конституційного права, глобалізація.

The article is devoted to the study of legal acculturation and reception in constitutional law, problems of differentiation of these legal categories, which are used to denote a process of cross-border legal interaction under modern conditions of globalization and transnationalization of constitutional law.

Contemporary process of constitutional reforms in Ukraine is taking place under the influence of the defined foreign-policy focus the European integration and thus, constitutional-legal doctrine should have a category which would reflect a deep sense of the process of transnational legal interaction involving the spread, movement, borrowing, interpenetration of both statutory and doctrinal constitutional law material (ideas, doctrines, concepts, constitutional law rules, institutions, etc.) in the domestic practice of state building.

The study of reception as a constitutional-legal phenomenon allows determining development prospects of Ukrainian nationhood in the context of globalization and European integration, and its delimitation from the category "legal acculturation" makes it possible to avoid terminological confusion when characterizing this process in details.

The article thoroughly analysis the semantic of the term "legal acculturation" and its comprehension in different branches of social sciences and humanities (anthropology, culture studies, philosophy, psychology) and jurisprudence. The author also individually emphasizes and outlines an option of its application for denoting the process of transnational legal interaction, attempts to define the concept and distinguish it from the term "reception" under the framework of constitutional law.

In conclusion, the author stresses the fact that legal acculturation and reception in constitutional law are related legal categories, which have a close semantic connection; however, there is an ambiguity in the interpretation of these terms within the legal doctrine. It is maintained a position under which legal acculturation is proposed to be regarded as one of the kinds of reception in constitutional law, which has the most positive outcome of the application and effective functioning in terms of perception and assimilation of the foreign constitutional law material by contrast with legal assimilation, legal segregation, legal deculturation and legal mutation.

Key words: constitutional law reception, legal acculturation, transnationalization of constitutional law, globalization.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації перед загальними викликами людству відбувається активний процес міждержавної правової взаємодії та транснаціоналізації (інтернаціоналізації) права, особливо це стосується галузі конституційного права, яка закладає фундаментальні основи конституційного механізму публічної влади та сприяє ствердженню гуманістичних засад функціонування сучасної демократичної держави. До того ж офіційно проголошений загальнодержавний курс на євроінтеграцію також обумовлює актуальність та необхідність

дослідження процесу сприйняття та засвоєння європейських правових норм з метою гармонізації та адаптації національної правової системи України до права ЄС.

Правовою категорією яка відображає складний процес сприйняття, впровадження та засвоєння конституційно-правих норм, доктрин, концепції, ідей, цінностей тощо є рецепція у конституційному праві (конституційно-правова рецепція) але останнім часом юридична наука збагатилась такими термінами як, правова акультурація, правова інтеграція, наступність в праві, правові запозичення,

правова експансія, правова асиміляція тощо. В цій статті пропонується для більш ґрунтовного розуміння рецепції як конституційно-правового феномену та процесу, на підставі визначення таких споріднених правових категорій таких як «рецепція права» та «правова акультурація» здійснити їх семантичне розмежування, проаналізувати їх співвідношення та взаємозв'язок.

Метою статті є дослідження правової акультурації як одного з видів рецепції в конституційному праві, формулювання визначення цього поняття та аналіз семантичного взаємозв'язку між категоріями «рецепція права» та «правова акультурація».

Стан дослідження. Проблемам дослідження акультурації в зарубіжній літературі присвячені праці в галузі антропології, культурології, філософії, психології та ін. серед авторів можна назвати: Дж. Беррі, Р. Белза, М. Герсковіца, П. Гуарначча, Р. Лінтона, Дж. Поуела, Р. Редфайлда, Н. Руллана, Е. Ціонгару, Б.Н. Фрезе, К. Хаусман-Стайбла та ін.

Серед вітчизняних дослідників та вчених постсоціалістичного простору, праці яких тим чи іншим чином торкались проблем акультурації можна назвати: А. Абрамова, Л. Акерман, Х. Бехруза, С. Куришева, З.П. Мельник, А. Муравйову, Ю. Оборотова, І. Ситара, Л. Сокольську, С. Софронову, О. Тарабукіна та ін. В конституційному праві проблеми правової акультурації залишаються за межами наукового пошуку, а окремі аспекти рецепції розглядались такими дослідниками як: Є. Анічкін, К. Арановський, М. Баймуратов, В. Гомонай, І. Гоша, Р. Гудін, А. Дудко, Р. Єнгібарян, Т. Ільченко, І. Кененов, О. Корейво, В. Лафітський, В. Мантуров, Л. Мурашко, С. Панасюк, М. Пшенічнов, Б. Сафаров та ін.

Виклад основного матеріалу. Еволюція суспільних відносин в сучасному світі відбувається під впливом науково-технічного прогресу, супроводжується глобальними процесами міждержавної взаємодії та інноваційним оновленням інституційного дизайну конституційного механізму публічної влади. Юридична наука, в свою чергу, потребує оновлення категоріального апарату, адже в правовій дійсності з'являються явища на які власна терміносистема не може адекватно реагувати не маючи достатньої кількості термінів які можна застосовувати для їх опису, тому вчені змушені відшукувати відповідні дескриптори в інших науках таких як політологія, культурологія, соціологія і навіть медицина та біологія тощо. Словник правової науки еволюціонує синхронно з розвитком держави й права, а іманентна властивість мови сприяє появі лексикосемантичних інновацій, які є джерелом оновлення та поступового збагачення категоріального апарату юридичної науки неологізмами.

Одним зі шляхів утворення сучасної термінології є транстермінологізація, під якою розуміється процес перенесення терміну з однієї термінологічної системи до іншої, що супроводжується різноманітними семантичними змінами цього терміну [1, с.17].

Поява в юриспруденції транстермінів є наслідком розвитку суспільних відносин і, насамперед, результатом глобальних процесів взаємопроникнення наук. Звісно процес транстермінологізації є зручним та легким шляхом оновлення категоріального апарату, переосмислення термінів з інших галузей науки, іноді цей шлях є цілком виправданим, але може існувати загроза запровадження кількох термінів, що дублюють дефініції чим власне й ускладнюється праворозуміння та правозастосування. Особливо це стосується не нормативних, а доктринальних термінів.

Неоднозначність розуміння сутності рецепції як правового феномену насамперед полягає у безсистемній міграції транстермінів, а як наслідок і виникненню термінологічної конкуренції. В результаті спостерігається турбулентний характер взаємодії правової терміносистеми та терміносистем інших наук, що спричиняє некоректне застосування термінів завдяки дублюванню (коли терміни

є різними за формою, але наділені однаковим змістом) чи семантичній підміні (коли однакові за формою терміни мають різний зміст). Саме тому наразі маємо синкретичний дизайн сучасної правової терміносистеми та термінологічну плутанину.

Проблеми міждержавної правової взаємодії, що супроводжуються міграцією, трансфертом, запозиченням правових норм завжди привертала увагу з боку науковців, але останнім часом для позначення цього феномену дослідники використовують різну термінологію «правова рецепція», «правова акультурація», «правова трансплантація», «правова сегрегація», «правова експансія» та інші. Досліджуючи проблеми рецепції в конституційному праві як провідній галузі національної системи права, яка складає основу побудови іншого галузевого законодавства, насамперед варто проаналізувати семантичний зв'язок конституційно-правової рецепції із категорією «правова акультурація», яка має порівняно недавно практику застосування саме у юридичній науці.

Вважається, що термін «акультурація» введено до наукового обігу лінгвістом етнографом Дж. Поуелом [2] наприкінці XIX ст., зокрема дослідник розуміє акультурацію як процес психологічних змін обумовлених міжкультурним уподібненням (наслідуванням) і вважає, що еволюція окремої людини відбувається в результаті винаходів, акультурації та навчання [3].

Більш широкого застосування термін «акультурація» отримав у 1936 році після опублікування Р.Редфілдом, Р.Лінтоном і М.Герсковіцем дослідження «Меморандум про вивчення акультурації», в якому акультурація розуміється як явище, що виникає в умовах безперервного і безпосереднього контакту груп людей, які належать до різних культур і призводить до змін у вихідних культурних моделях однієї чи обох груп, також, дослідниками пропонується розрізняти такі поняття як акультурація, зміна культури, асиміляція і дифузія [4, с.148-149].

Сучасні словники термін акультурація (англ. acculturation < лат. ad к + culture утворення, розвиток) трактують як процес набуття одним народом тих чи інших форм культури іншого народу, що відбувається в результаті спілкування цих народів [5, с.33] або взаємопроникнення культур, що призводить до сприйняття одним народом повністю або частково культури іншого народу в процесі їх спілкування [6, с.31], проте відмінності у розумінні є не суттєвими і фактично зводяться до процесу міжкультурної взаємодії.

В літературі також зустрічається розуміння акультурації як процесу запозичення нових культурних елементів шляхом реорганізації старої культури [7]; або процесу міжкультурного контакту результатом якого є групові та індивідуальні зміни у культурі та поведінці [8].

Американські дослідники зазначають, що акультурація – це складний процес у мультикультурному контексті, що включає як інкультурацію, так і асиміляцію. При цьому акультурація – це найширший процес, який може приймати різні форми і напрямки залежно від зміни соціального контексту різних культурних груп і включає ряд форм культурного навчання та практики. Під інкультурацією розуміються процеси, через які люди, сім'ї та спільноти проходять щоб навчатись і підтримувати власну культуру або культури. Асиміляцію вони відносять до процесів сприйняття культурних особливостей у нового контактного населення, яке, зазвичай є соціально і політично домінуючим [9, с.120].

Отже, узагальнюючи викладене, можна зазначити, що переважно термін акультурація застосовується в антропології, культурології, філософії, психології та інших соціально-гуманітарних науках і розуміється як процес міжкультурної взаємодії та комунікації між народами і націями в результаті якої відбувається сприйняття іноземної культури з урахуванням взаємного або одностороннього впливу однієї культури на іншу.

Поступово термін «правова (юридична) акультурація» увійшов і до обігу сучасної юриспруденції. У цьому зв'язку доволі влучним є висловлювання Б.Н. Фрезе, а саме, що «правова культура окремих країн піддається постійному «бомбардуванню» з боку потрапляючих до неї, подібно «метеоритному дощу», випадкових фрагментів інших правових культур, юридичних текстів, процедур і правових конструкцій. Таке «бомбардування» дозволяє оцінити власний досвід правового життя, знайти «дзеркало» для його розгляду, можливість розвивати, вдосконалювати окремі елементи своєї правової системи наповнюючи їх новим змістом» [10, с.4].

Саме тому більшість науковців розуміючи невпинні процеси міждержавної правової взаємодії в умовах глобалізації та конвергенції правових систем сучасності, намагаються відшукати адекватний термін для позначення процесів, що відбуваються у сучасному світі.

В юридичній науці здійснюються спроби пояснити семантичний зв'язок між термінами «правова рецепція» та «правова (юридична) акультурація». Зокрема, Румунський дослідник Е. Ционгару вважає, що проведення ефективної модернізації правової системи варто здійснювати за допомогою феномена, який він пропонує визначати як юридичну трансплантацію або правову акультурацію, наслідком якої стане повна або часткова заміна «хворої» правової системи (або частини цієї системи) країни-реципієнта «здоровою» правовою системою (або частиною цієї системи) країни-донора [11, с.88]. Тобто, за цієї позиції юридична акультурація фактично отожднюється з правовою трансплантацією.

Вітчизняний вчений Ю.М. Оборотов розглядає акультурацію як процес взаємодії між правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної науки, юридичної освіти, а рецепцію права вважає «глобальною акультурацією» під час якої відбуваються глибинні зміни у правовій культурі [12, с.18].

Інший дослідник Є.Ю. Куришев вважає часткову (фрагментарну) юридичну акультурацію одним із видів рецепції права, яка, на його думку, сприяє модернізації права країни-реципієнта, яке збагачується новими принципами та елементами [13, с.9, 12].

А.М. Муравйова також розмежує досліджувані поняття і вважає, що рецепція є формою правової акультурації поряд із запозиченням, гармонізацією та уніфікацією, при цьому на її думку «...на відміну від інших форм юридичної акультурації, об'єктом яких можуть стати окремі норми, нормативні правові акти, інститути і галузі (сфери) права (правової системи), рецепція є запозиченням чужої правової системи в цілому» [14, с.208]. Дискусійність цього твердження є очевидною, адже по-перше, в один паралельний ряд ставляться такі поняття як рецепція, запозичення, гармонізація та уніфікація, по-друге, рецепція розуміється як запозичення (хоча запозичення виділяється і як окрема форма), по-третє, не можна погодитись із розумінням рецепції як «запозичення усєї правової системи в цілому», адже сучасна держава, яка має свої власні правові традиції, навряд чи зможе запозичити повністю правову систему країни-донора.

Як історичну форму правової акультурації пропонує визначати правову рецепцію Л.В. Сокольська, і пропонує її розуміти як односторонній добровільний процес передачі елементів правової культури соціуму-донора з обов'язковим їх засвоєнням соціумом-реципієнтом. Ініціатором рецепції виступає приймаюча сторона в особі правлячої еліти, яка хоче впровадити у себе частково або повністю правову систему донора. Результатом рецепції є часткове засвоєння суспільством-реципієнтом культурно-правових традицій, ідей, цінностей суспільства-донора при збереженні своїх націо-

нальних особливостей. Визнаючи, що рецепція є формою правової акультурації, пропонує її розуміти як «тотальну акультурацію» [15, с.1587].

Протилежної точки зору дотримується Л. А.Акерман вважаючи, що поняття «правова акультурація» і «рецепція права» взаємопов'язані, але між ними проявляється відмінність, своєрідне домінування одного терміну над іншим за масштабністю змін, адже, рецепція права походить від правової акультурації технікою, але рецепція у порівнянні з правовою акультурацією за обсягом правових запозичень, новацій у праві країн, де вона відбувається, – набагато глобальніше явище. Тобто рецепція – один із варіантів акультурації, але варіант, що отримав певну самостійність [16, с.131].

Узагальнюючи викладене можна зазначити, що в юридичній літературі не спостерігається однозначності в трактуванні досліджуваних термінів. Тому, враховуючи проведений аналіз та ґрунтуючись на результатах власного дослідження пропонується визначати правову акультурацію як один із видів правової рецепції, що характеризується як процес та стан повної або часткової трансформації правової системи в результаті сприйняття та засвоєння зарубіжного правового матеріалу (в т.ч. конституційно-правового) з урахуванням взаємного або одностороннього впливу однієї правової культури (культури) на іншу (інші). При цьому правова акультурація відбувається в результаті тривалого, перманентного процесу культурно-правової, міждержавної взаємодії. Інакше кажучи правова акультурація є успішною правовою рецепцією на відміну від правової асиміляції, правової сегрегації, правової декультурації та правової мутації.

Таким чином, викладене ілюструє контрадикторність підходів до розуміння як правової акультурації, так і рецепції права. Тому пропонується виділити ряд ознак, що дозволять розмежувати поняття конституційно-правової рецепції та правової (юридичної) акультурації: 1) акультурація є одним із видів конституційно-правової рецепції (хоча і не тільки конституційно-правової, а будь-якої взагалі), що характеризується найвищим ступенем адекватного засвоєння конституційно-правового матеріалу; 2) акультурація розглядається як процес сприйняття та засвоєння зарубіжного правового матеріалу правовою системою в цілому на відміну від рецепції, яка може мати галузеву спрямованість (конституційно-правову, цивільно-правову, адміністративно-правову і т.д.); 3) акультурація характеризується високим ступенем трансформації системи права (в т.ч. конституційного) тобто сприйняття та засвоєнням конституційно-правових інновацій з одночасним збереженням конституційно-правових традицій. При цьому сприйняття та засвоєння відбувається в умовах не обов'язкового текстурального копіювання запозиченої норми, а може відбуватись в процесі трансформації правової норми, яка певним чином трансформується в процесі сприйняття до умов правової системи країни-реципієнта; 4) процес акультурації передбачає якісне оновлення змістових характеристик правосвідомості (в т.ч. конституційної), підвищення рівня правової культури або взагалі її зміну.

Висновки. Підсумовуючи можна зазначити, що рецепція та акультурація мають тісний семантичний зв'язок, багато спільних та відмінних рис, але якщо рецепцію в конституційному праві можна розглядати як процес засвоєння, впровадження та сприйняття конституційно-правового матеріалу, то акультурацію слід розглядати як один із видів рецепції та найбільш адекватний, успішний, вдалий наслідок її застосування та стан правової системи коли зарубіжний правовий матеріал повністю засвоєний, а правові норми, ідеї, концепції та ін. ефективно сприймаються та функціонують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рыженкова Т.В. Специфика процесса транстерминологизации в отраслевой терминосистеме (на материале русской и английской терминологии правоведения): дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2001. 187 с.

2. Powell, J. W., Introduction to the study of Indian languages with phrases and sentences to be collected. 2nd. ed. with charts. Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology. Washington: Gov't. print. office. 1880. 228 p.
3. Powell, J. W.. Human evolution: Annual address of the President. *Transactions of the Anthropological Society of Washington* . Vol. 2. pp. 176-208.
4. Redfield R, Linton R, Herskovits MJ. Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist*. 1936 №1 (38) P.149-152.
5. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов. М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. 1308 с.
6. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Мн.: Совр. лит., 2007. 976 с.
7. Beals R. Acculturation. *Anthropology Today*. Chicago, 1953. P.621-641
8. Berry J.W. Acculturation: A Personal Journey across Cultures (Elements in Psychology and Culture). Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 66 p.
9. Guarnaccia, P., Hausmann-Stabile C. Acculturation and its discontents: A case for bringing back anthropology back into the discussion. *International Journal of Sociology and Anthropology (Alhambra)*. 2016. №2 (4). P. 114–124.
10. Фрезе Б.Н. Общее и местное право в римской империи. *Временник Демидовского юридического лицея*. Кн. 1-103. Ярославль, 1872-1910. Кн. 85. 1902. Разд. паг. Ярославль: Изд-во: Типография Губернского правления. С.1-20.
11. Ciongaru E. The juridical transplant (legal acculturation) in context of globalization. *Impact of Socio-economic and Technological Transformations at National, European and International Level (ISETT)*, 2015, vol. 5. P.88-95.
12. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: автореф. дисс. д-ра юр. наук 12.00.01 Одеса, Одеська національна юридична академія 2003. 40 с.
13. Курышев Е.Ю. Рецепция в российском праве: дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов, 2005. 194 с.
14. Муравьева А.М. Соотношение юридической экспансии со смежными правовыми явлениями. *Актуальные проблемы теории и истории правовой системы общества*. 2019. №18. С.204-213.
15. Сокольская Л.В. Рецепция как историческая форма правовой аккультурации. *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 8 (45). С.1581-1589.
16. Акерман Л. А. Рецепція права та правова аккультурація. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 128-131.